

Покликання

збірник праць на пошану
професора о. Юрія Мицика

Редакційна колегія:

Павло Сохань – головний редактор, Анатолій Бойко –
відповідальний секретар, Віктор Брехуненко,
Олександр Маврін, Ігор Гирич, Дмитро Бурім

Ярослав Федорук

к.і.н. (Київ)

Посольство роменського хорунжого Федора
Славинського до царя під час Віленських
переговорів у 1656 році

Публіковані два документи подають нам штрих до того, як українські політики намагалися впливати на переговори, що відбувалися під Вільном між Москвою і Річчю Посполитою від 22 серпня до 3 листопада н. ст. 1656 р. Це відписка путівльського воєводи Микити Зузіна і дяка Микити Наумова від 11 (21) серпня 1656 р. до Олексія Михайловича про те, що до Путівля прибув роменський хорунжий Федір Славинський (точніше список з цієї відписки “слово в слово”, як зазначено у титулі, зроблений воєводами у Смоленську, куди посол приїхав з Путівля [1]) (док. № 1), і наказ царя, виданий 26 вересня (6 жовтня) 1656 р. з табору під Ригою у Смоленськ боярину і воєводам Василю Шереметьєву “с товарищи” про те, як поступити з цим послом (док. № 2). Документи ці набирають особливої ваги, якщо врахувати, що Віленські переговори були однією з найважливіших дипломатичних подій в історії Центрально-Східної Європи середини 50-х років XVII століття.

Посольство від Богдана Хмельницького на чолі з сотником Романом Гапоненком до Вільна добре відоме в науці, проте за скрутістю джерел, що дійшли до нашого часу, дослідницьких проблем з цього приводу існує дуже багато. 26 липня (5 серпня) 1656 р. гетьман видав наказ своїм послам, які мали приєднатися до великого московського посольства, додавши до цього документа свої листи до царя Олексія Михайловича й боярина Бориса Морозова. Ця інструкція порушувала головним чином проблеми православної віри в Речі Посполитій, ліквідації унії, захисту православних урядників тощо. Тут говорилося також, що прикордонна лінія між Україною і Кореною Польською мала бути визначена, згідно зі стародавніми руськими князями [2].

День приїзду українського посольства до табору Олексія Михайловича під Ригою зафіксовано у пам'ятній записці від 1 (11) вересня 1656 р. У цьому документі знаходимо, що українським пос-

lam Романові Гапоненкові, осаулові Івану Васильєву, Василю Климентьеву та іншим, загалом двадцятьом козакам, було видано царське подорожне жалування і провізію, “[...] згідно з попередніми гетьманськими посланцями”. Жалування це наказувалося видавати, починаючи від 1 вересня ст. ст. до того часу, поки вони пробудуть у таборі царя під Ригою [3].

Зустріч українського посольства Олексієм Михайловичем не була привітною. Грек Миколай Марицій, який наприкінці січня – на початку лютого ст. ст. 1657 р. мав кілька аудієнцій у Богдана Хмельницького та Івана Виговського у Чигирині, писав до Олексія Михайловича про свої розмови з писарем Війська Запорозького, який свідчив: “А як посланники наші були в царя [під Ригою], то [цар] їх зневажив – давав їм руку цілувати в рукавиці” [4]. Це приниження козаків було тим більше відчутним, що польських послів, які були в московському таборі, Олексій Михайлович приймав з гідністю. “[...] як були у государя від нього, гетьмана, козаки, то государ їх, козаків, не пожалував, у руку цілувати не дав; а в той самий час були від польського короля посли, і їх государ до руки пожалував”, – писав путівлець Олексій Мисков у листопаді 1656 р., передаючи в Москву українські настрої, що панували в Чигирині на той час [5, 549].

Причиною такого прийому, крім загальної лінії у політиці московського уряду, що скеровувалася на примирення з Яном Казимиром і розходилася кардинально з політикою України, був невисокий статус українських послів у порівнянні з російськими, польськими та австрійськими [6]. Справу ускладнювало й те, що у свідомості тогочасних російських політиків цей невисокий статус українського посольства, яке за всіма ознаками було повноважним і надзвичайним, перебував у контрасті з полковницьким титулом звичайного посланця від Богдана Хмельницького до Яна Казимира Філона Горкуші, відправленого під Варшаву з Чигирина у травні 1656 р. У Росії про нього знали зі статейного списку Федора Зикова [7]. Уже на початку 1657 р., під час січневих розмов московського посла в Чигирині Аврама Лопухіна з Богданом Хмельницьким та Іваном Виговським, підкреслювалося, щоб український гетьман відправив на елекційний сейм для вибору царя на польське королівство – як було постановлено Віленським договором – “добрих і знатних” послів [8, 386, 391].

Інцидент цей взагалі врізався в пам'ять російським дипломатам досить глибоко. Навіть через два роки, коли у травні 1658 р. готувався наказ стольнику Іванові Апухтіну до Івана Виговського з приводу нових московсько-польських переговорів, наголошувалося, щоб гетьман призначив на з'їзд послів “із полковників або з якогось чину пригожого, знаючих і розумних людей” [9, 226].

Посольство роменського хорунжого Федора Славинського з трьома його товаришами, які були послані до царя під Ригу лише через декілька днів після відправлення з Чигирина Романа Гапоненка, варто, мабуть, розглядати саме у площині впливів, які Богдан Хмельницький шукав на московських політиків у справі укладання мирного договору з Річчю Посполитою під час Віленських переговорів. Як згадувалося, 11 (21) серпня 1656 р. Славинський приїхав з Ромен до Путивля, де його зустрів воєвода Зузін. Це посольство в наукі залишається маловивченим, а джерел про його завдання, як і про фігуру самого посла, близьких відомостей поки що виявити не вдалося. Проте збереглися свідчення про те, якої важливої ваги Федір Славинський сам надавав цій дипломатичній місії. У відписці до царя під Ригу пущивльський воєвода зазначав: “[...] в роспросе нам, холопем твоим, сказал [:] єдєт он к тебе ко г(осу)д(а)рю ц(а)рю і великомъ кн(я)зю Алєзъю Михайловичю всеа Великиѧ и Малыѧ и Бѣлыѧ Росии самодержцъ в полки и сказалъ за собою великоє твоє г(осу)д(а)р(е)во д'єло”. Микита Зузін його випитував про цю справу, але посол категорично відмовився говорити, запевнивши, що повідомить це лише тим людям, що їх цар призначить для переговорів. Не затримуючи більше Славинського, пущивльські урядники шляхом через Смоленськ відправили з ним піддячого Івана Назар'єва, який мав передати їхню відписку в Посольський приказ під Ригою до Ларіона Лопухіна (док. № 1).

Виглядає, що пущивльський воєвода, відправивши українського посла зі своєю відпискою одразу під Ригу, діяв тут до певної міри необачно. За практикою, що досить часто використовувалася в той час у Московській державі, воєвода повинен був спершу його затримати, а відписку відправити до царя зі своїм гінцем. Останній, у свою чергу, мав привезти в Путивль наказ про те, як далі вчинити з цією дипломатичною місією. Саме таким чином діяли воєводи у Смоленську.

До Олексія Михайловича під Ригу роменський хорунжий так

і не добрався. Прибувши з Путивля до Смоленська, він та його товариші були затримані до дальнього розпорядження царя. Сам же список з відписки пущинського воєводи і “ромоноскова хорважева Федора Славинского роспросные рѣчи” було переслано у табір Олексія Михайловича під Ригу. Наказ царя у Смоленськ до боярина і воєводи Василя Шереметьєва було датовано 26 вересня ст. ст. 1656 р. (док. № 2), тобто приблизно через десять днів після того, як Олексій Михайлович відправив з-під Риги до Вільна українське посольство Романа Гапоненка [10]. У царському наказі йшлося про те, щоб Василь Шереметьєв “накрепко” тримав українських послів у Смоленську “на дворѣ, гдѣ пригож” під вартою до дальших розпоряджень. З цього двору їм заборонялося куди-небудь виходити, а смоленський сотник і стрільці повинні були суворо наглядати, щоб Федір Славинський та його товариші не втекли “[...] и дѣрна над собою какова не вчинили” (док. № 2).

Цей образок з дипломатичної історії українсько-московських взаємин епохи Хмельниччини після переяславського періоду досить характеристичний кількома рисами. Хронологічна близькість відправки Романа Гапоненка і Федора Славинського наводить на думку, що їхні завдання перепліталися. Можна, зокрема, припустити, що головна причина, чому до царя було відправлено роменського хорунжого – це ще раз наголосити перед московською владою у помилковості політичного курсу, скерованого на укладання мирного договору з поляками. Крім того, ще одним його завданням міг бути збір достовірної розвідувальної інформації про настрої російського уряду і його ставлення до українського посольства під Вільнем, а також про перебіг подій у війні Олексія Михайловича зі шведським королем під час облоги Риги. Сам Славинський, як ми бачили, втамничував свою місію перед воєводами, не бажаючи з ними вести будь-які розмови.

Про те, що завдання для Федора Славинського могло заторкувати проблему московсько-польського миру, наводить на думку ще й такий опосередкований факт, що інструкція стольникові Василеві Кикінові у його відомому осінньому 1656 р. посольстві в Чигирин була розроблена у Посольському приказі під Ригою всього лише через три дні після того, як Олексій Михайлович відправив наказ Шереметьєву затримати українських послів у Смоленську [11]. Такий збіг обставин у дипломатичній практиці, де всі події у

зовнішній політиці окремих країн так чи інакше перепліталися між собою, навряд чи був випадковим. Після того, як під Ригу дійшли новини про ще одного українського посла, Олексій Михайлович повинен був знову відчути велике замішання з боку українських політиків у зв'язку з початком московсько-польських переговорів і вживати відповідні заходи. Отож у царя могла з'явитися потреба ще раз відправити в Україну такого спеціаліста в переговорах з козаками, яким був Василій Кикін (попередня його місія у Чигирин відбувалася не далі, як у червні 1656 р. [12]).

Затримуючи Славинського, Олексій Михайлович, як виходить з його наказу у Смоленськ, мав підстави запідозрити щось непевне у завданні роменського хорунжого. Додаймо до цього загальну настанову царя у зв'язку з його непривітним прийомом Романа Гапоненка і настрої, що існували у той час в Європі й були поширеними також і серед російських політиків, про намагання українського посольства під Вільнем перешкодити Москві вести війну зі Швецією. Зустрівши Романа Гапоненка й утримуючи його більше двох тижнів під Ригою, цареві у таборі не потрібні були ще інші якісь послі від Богдана Хмельницького, які були б інформаторами для українського гетьмана про те, як проходять переговори з Річчю Посполитою і як розвивається російська політика під час облоги Риги. Федір Славинський, на думку московських дипломатів, навряд чи міг привезти від гетьмана щось принципово нове, чого в Посольському приказі вже не отримали від Гапоненка. Через це обмежити своє спілкування під час переговорів з поляками зі ще одним українським послом було, на думку царя, кращим вибором, ніж знову вдаватися в непевні розмови з Богданом Хмельницьким.

Джерела та література:

1. У джерелах він може називатися також Федором Михайлівим – за іменем свого батька (“Федор Михаилов сын Славинской”). Про чин хорунжого у Війську Запорозькому див.: *Gyrski Konstanty. Historia piechoty polskiej. – Krakyw, 1893. – S. 35–36; Dąbrowski Janusz. Ewolucja systemu władz kozackich w latach 1648–1657 // Studia Historyczne. – 1993. – R. XXXVI. – Z. 2 (141). – S. 168, 170, 171.* Див. також згадки про козацьких хорунжих у війську Івана Золотаренка на Білій Русі: Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 229: Малоросійський приказ. – Оп. 1. – Спр. 19 (5830). – Арк. 45, 115.

2. Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич (далі – ДБХ). – К., 1961. – Док. 395–397. – С. 520–524; Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1235–1237.
3. РДАДА. – Ф. 214: Сибірський приказ. – Оп. 3. – Стб. 1636. – Арк. 634. Про дату приїзду українських послів під Ригу див. також: Зaborowski L. В. Католики, православные, униаты. Проблемы религии в русско-польсько-украинских отношениях конца 40-х – 80-х гг. XVII в.: Документы. Исследования. – М., 1998. – Ч. 1: Источники времени гетманства Б. М. Хмельницкого. – С. 333 (прим. 165). Відпущені з-під Риги до Вільна у період між 13 (23) і 19 (29) вересня (ближче до останнього числа), прибули до великого московського посольства у Вільні 24 вересня (4 жовтня) 1656 р.
4. Ченцова В. Г. Восточная церковь и Россия после Переяславской рады 1654–1658. Документы. – М., 2004. – Док. 15. – С. 110. Передрук у збірнику: Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в. – М., 2007. – Док. 15. – С. 533.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – Акты ЮЗР). – СПб., 1861. – Т. III: 1638–1657. – Док. 364.
6. Цей момент уже відзначався в історіографії, див.: Зaborowski L. В., Захар'ина Н. С. Религиозный вопрос в польско-российских переговорах у дер. Немежа в 1656 г.: (Предыстория). Документы // Славяне и их соседи. – М., 1991. – Вып. 3: Католицизм и православие в средние века. – С. 174–175; Зaborowski L. В. Католики, православные, униаты. – С. 333 (прим. 165).
7. РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 13. – Арк. 3, 27а.; Каманин И. М. Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 гг., извлеченные из Главного Московского Архива Министерства Иностранных Дел. – К., 1911. – Док. VI. – С. 40, 50. Див.: Зaborowski L. В. Недооцененный документ Богдана Хмельницкого? // Славяноведение. – М., 1992. – Вып. 6. – С. 52 (прим. 7).
8. Акты ЮЗР. – СПб., 1875. – Т. VIII: 1668–1669, 1648–1657. – Док. 46.
9. Акты ЮЗР. – СПб., 1872. – Т. VII: 1657–1663, 1668–1669. – Док. 79.
10. Про те, що воєвода Василь Шереметьєв у вересні 1656 р. дійсно перебував у Смоленську, див.: РДАДА. – Ф. 210: Розрядний приказ. – Оп. 24. – Спр. 93. – Арк. 15–16 (грамота царя воєводі Іванові Хованському від 19 (29) вересня 1656 р.); Ф. 210: Розрядний приказ. Новгородський стіл. – Спр. 122. – Арк. 11–12 (грамота царя до В. Шереметьєва у Смоленськ з-під Риги 6 (16) вересня 1656 р.).

11. Посольський наказ Кикінові було датовано 30 вересня (10 жовтня) 1656 р., див.: *В. Голуев* Д. Родословная роспись рода Кикиных. Грамоты и наказы. Воеводе И. Ф. и стольнику В. П. Кикиным // Сибирский сборник. Часть историческая. – М., 1844. – Т. 30. – [Ч. II.] – Док. 18. – С. 46–48.

12. Вийшав з Полоцька 28 травня (7 червня) 1656 р.; повернувся назад 26 червня (6 липня). Про царську грамоту, відправлену з ним до гетьмана, відомо з пізнішого листа Богдана Хмельницького до Олексія Михайловича, відправленого з Романом Гапоненком на Віленську комісію (ДБХ. – Док. 394. – С. 518. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Русі. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1235; *Зaborowski L. B.* Католики, православные, униаты. – С. 333 (прим. 163)).

13. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. – Berlin; Leipzig, 1929. – Bd. XXIII. – Bd. V: Auswärtige Acten. (Schweden). – Th. I / Herausgeg. von Max Hein. – S. 323 (прим. 1: нотатка упорядника про відповідь Карла Х курфюрстові Фрідріху Вільгельму від 3 (13) вересня на лист, датований 8 вересня н. ст. 1656 р.).

* * *

Джерела публікуються з усіма особливостями російської мови середини XVII ст. і збереженням тогочасного скоропису (літери “Ѣ”, “Ѥ”, “Ѧ”, “ѧ”, “Ѫ” та ін.). Виносні літери, що зустрічаються у тексті, виділено курсивом. Скорочення розкрито у круглих дужках, дописки упорядника – у квадратних. Кінцівки рядків у документах відзначено прямими рисками (!), кінець аркуша у док. № 1 – двома косими (//). Пунктуацію та написання великих літер у словах зведені до сучасних норм. У підрядкових примітках до документів подано текстологічні коментарі.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Списокъ с отписки слово в слово. |

Г(осу)д(а)рю ц(а)рю і вѣликомъ8 кн(я)зю Алѣѣю | Михайловичу
всѧ Вѣликиѧ и Малыѧ | и Бѣлыѧ Росиї самодержцѹ | холопи твои
Микитка Звзин, Микитка На18мов челомъ бьюют. В н(ы)нешнемъ во 1656 [164] | годъ8 августа въ 11 [11] дѣ(нь)* приѣхаль | въ Птицль изъ Ромна

* 11 (21) серпня 1656 р.

запорожской | чёркашенин хор^{вн}жеі ромонской Федор | Михаилов сын
Славинской да с нимъ | челядниковъ єво три ч(е)л(о)в(е)ка, в роспролс
нам, холопем твоим, сказал [:] Тдем | он к тебѣ ко г(осу)д(а)рю ц(а)рю і
великом⁸ | кн(я)зю Алєѣю Михаиловичю всea | Великиѧ и Малыѧ и
Бѣлыѧ Росиї | самодержц⁸ в полки и сказалъ за | собою великоє твоє
г(осу)д(а)р(е)во дѣло. | И мы, холопи твои, єво, Федора,
роспрашивали, какое за нимъ твоє | г(осу)д(а)р(е)во великоє дѣло, и он
нам, холопем | твоим, про твоє г(осу)д(а)р(е)во дѣло нищего не
обіявил, а сказал нам, холопем | твоим, что скажет он твоє
г(осу)д(а)р(е)во | великоє дѣло 8 тебѧ г(осу)д(а)р(а) в пользу кѣх, ком⁸
ты, г(осу)д(а)рь, 8кажеш | єво роспросит. И мы, холопи твои, | єво,
Федора и с челядники, отпостили | ис Пѣтивль к тебѣ, ко г(осу)д(а)рю
ц(а)рю і великом⁸ кн(я)зю Алєѣю Михаиловичю | всea Великиѧ и
Малыѧ и Бѣлыѧ | Росиї самодержц⁸, того же числа | пѣтивльские при-
казнои избы // (арк. 224) с подячимъ с Іваном Нозаревымъ | і велѣли
ем⁸ отписк⁸ подать | и чёркашенина обіавить на твоем |
г(осу)д(а)р(е)вے стан⁸ в посолском ше^рѣ | дѣмном⁸ ды^лак⁸ Ларион⁸
Лоп^лхин⁸. А что ем⁸ в дорог⁸ корм⁸ | дано, і о том мы, холопи твои, |
послали роспись с сюю отпи^лскою.

РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 1. – Арк. 223–224
(список з відписки). На звороті арк. 223 два написи різною рукою:
“Г(осу)д(а)рю ц(а)рю і великом⁸ кн(я)зю Алєѣю Михаиловичю всea |
Великиѧ и Малыѧ и Бѣлыѧ Росиї самодержц⁸. | рѣ [165] сентября въ
кс [26] дѣ(нь)**”; “Г(осу)д(а)рь слушал и 8казал отписат къ боа^лрин⁸ к
Василю Борисовичю Шереметев⁸ | с товарыщи дѣ его, того
чёркашенина | и с челядники держат в великом бережени | на дворѣ і
велѣт 8 него быт сотник⁸ и стрелцом | и стереч, чтоб не 8шол он и
челядники єво, а чтоб дават | кормъ, чѣм сытом быт, чтоб дават”.

№ 2

Щ ц(а)р(а) і великого кн(я)зѧ Алєѣѧ Михаиловича | всea
Великиѧ и Малыѧ і Бѣлыѧ Росиї самодержца в н(а)ш⁸ Щчину в
Смоленескъ боа^лрин⁸ | н(а)шем⁸ і воеводам Василью Борисовичю |
Шереметев⁸ с товарыщи. Сентября въ кс [26] дѣ(нь) | писали есте к
нам, великом⁸ г(осу)д(а)рю, и прислали | с пѣтивльские Щписки

** 26 вересня (6 жовтня) 1656 р.

боарина н(а)ш(е)го* і воєводы** | Микиты Алєз'євича Звзина да
діака Микиты | На^вмова список да Запорожского черкашенина | ро-
моніскова хор^жєва Федора Славинского | роспросніє рѣчи. И
нам, вѣликом⁸ г(о)с(у)д(а)рю, то въдомо***. | И какъ к вамъ ся
н(а)ша | грамота придети вы бч^ркашенина Федора | Славинского и
челядников⁹ єво трех ч(е)л(о)в(е)к⁴* велѣли держат⁵* | в Смоленск⁸
на дворѣ, гдѣ пригож, а з двора єво | самого и челядников⁹ єво п⁸скат
не велѣли, і велѣли, чтоб | 8 него на дворѣ для береженья^{6*} [быть]
сотник⁸ и стрѣлцомъ, сколким | ч(е)л(о)в(е)комъ пригож, и прика-
зали имъ накрепко^{7*} того черкашенина и челядников⁹ єво беречь^{8*},
чтоб | они не 8шли и д⁸рна над собою какова^{9*} | не 8чинили. А
кормъ^{10*} и пить дават имъ^{11*} велѣли^{12*}. | Писан | в н(а)шем вѣлікого
гд҃а обозе под Ригою | лѣта 739³ [7165] л(ода) сентябріа въ кс [26]
д(е)н(ь)^{13*}.

РДАДА. – Ф. 79. – Оп. 1. – Стб. 1656 р. – Спр. 1. – Арк. 225 (чернетка).
Дописка наприкінці аркуша нерозб. На звороті аркуша дві дописки:
“Такова грамота за приписю д⁸много діака Ларіона Лоп⁸хина того ж
числа отослана в розряд, а и⁹ розряда послана | в Смоленескъ с
беланіном с Михаилом Дедешиним сентя(бря) | въ кс [26] д⁸(нь)”; “О
всяких д⁸лех. р³д [164] г(од) і р³з [165] г(од)”.

* Слово дописане над рядком.

** Далі закреслено “н(а)ш(е)го”.

*** Далі закреслено: “И мы, великий г(осу)д(а)рь, 8казали того черкашенина | и
челядников⁹ єво трех ч(е)л(о)в(е)къ держать | в Смоленск⁸ до н(а)шего 8каз8 с
великимъ | береженьемъ”.

^{4*} Фраза “трех ч(е)л(о)в(е)къ” дописана над рядком.

^{5*} Далі закреслено: “на дворе с великим береженьем, а у него | і велели быт
[сотник⁸ и стрѣлцом]”.

^{6*} Фраза “в Смоленск⁸ на дворѣ, гдѣ пригож, а з двора єво | самого и
челядников⁹ єво п⁸скат не велѣли, і велѣли, чтоб | 8 него на дворѣ для
береженья” дописана дрібним почерком між закресленими рядками.

^{7*} Слово дописане над рядком.

^{8*} Далі закреслено: “накрепко”.

^{9*} Спочатку було написано “никакова”, згодом перші дві літери закреслено.

^{10*} Далі закреслено: “и питье”.

^{11*} Фраза “и пить дават имъ” дописана над рядком.

^{12*} Далі закреслено: “им / дават какъ мочно сътым быт”.

^{13*} 26 вересня (6 жовтня) 1656 р.